

Переклад Л. Ситниченко

Мартін Бубер

ПЕРСПЕКТИВА

Дві найвидатніші спроби нашого часу¹ дали нам можливість побачити, що індивідуалістична антропологія, яку цікавить головним чином відношення людини до самої себе, та відношенням між її духом та інстинктами, не може привести до пізнання людини. Питання Канта «Що є людина?» (історію та подальші наслідки якого досліджуються в першій частині моєї праці) може залишитися без відповіді, якщо відповідь узагалі є можливою за умови тлумачення людської особистості, виходячи з неї самої. Відповідь є можливою за умови інтерпретації особи в усій повноті її сутнісного відношення до суцього (Seienden). По-справжньому пізнати людину дає змогу тільки сама людина, яка всім своїм життям реалізує таке відношення до власної сутності, на яке тільки вона і спроможна. Як ми вже бачили, питання про сутність людини постає в усій

¹ Йдеться про вчення М. Хайдеггера та М. Шелера. Їхні концепції, на думку М. Бубера, найвиразніше демонструють нам переваги та вади індивідуалістичного тлумачення проблеми людини. — *Прим, перекл.*

Мартін БУБЕР народився у Відні в 1878 році, з 1892 року навчався в гімназії у Львові, потім — в університетах Відня та Берліна. З 1923 по 1933 рік очолював кафедру єврейської філософії у Франкфуртському університеті. Після 1933 року емігрував спочатку до Швейцарії, а потім до Палестини, де до 1951 року був професором соціальної філософії Єврейського університету. Помер М. Бубер в Єрусалимі в 1965 році.

1922 року написав працю «Я і Ти», яка зробила його відомим філософом. Головні ідеї цієї праці дістали подальший розвиток у його численних філософських і теологічних творах (зокрема, у працях «До історії діалогічного принципу», «Елементи міжлюдського», «Проблема людини» та ін.), що були видані у трьох томах в 1962—1964 роках у Мюнхені.

Одна з найвідоміших та найпопулярніших праць М. Бубера — «Проблема людини». У передмові до праці сам Бубер, окреслюючи її жанр, наголошує на тому, що він хотів би, по-перше, історично обґрунтувати свій (уже викладений в інших працях) діалогічний принцип, а по-друге, показати його відмінність від сучасних йому спроб тлумачення проблеми людини.

Праця складається з двох частин. Перша має назву «Шлях проблеми» й починається з кантівської постановки питання «Що є людина?» й закін-

його глибині лише перед окремою людиною, одночасно вказуючи на той шлях, який один дає змогу подолати ту саму окремішність, не втрачаючи її пізнавальної сили. Разом з тим можна сказати, що в такий спосіб перед людською думкою постає життєво-нове завдання, нове саме за своїм *життєвим* сенсом. Бо воно означає, що людина, котра хоче пізнати себе, повинна, навіть в оновленому, всупереч усьому, своєму світі зберегти напруження і запал окремішності і мислити, виходячи саме з такого стану речей. Звідси, у свою чергу, випливає, що, попри усі численні перешкоди, розпочинається новий процес подолання окремішності, з огляду на який і має бути усвідомлено та сформульовано нове інтелектуальне завдання. Звісна річ, такому процесові (на даному відтинку людського шляху) не може слугувати один лише дух; до нього, певною мірою, належить залучити ще й пізнання. Цю думку необхідно, хоча б коротко, пояснити.

Критика індивідуалістичного методу виростає з колективістських засад. Але тоді як індивідуалізм осягає лише одну частину людини, колективізм осягає її лише як частину цілого; та обидва вони неспроможні побачити людину як ціле, дістатися до цілісної людини. Індивідуалізм бачить людину тільки тоді, коли вона обернена до самої себе; колективізм же взагалі не бачить *людини* тому, що він бачить тільки «суспільство». Там образ людини спотворено, а тут — приховано.

Обидва бачення світу — сучасний індивідуалізм і сучасний колективізм, хоч би як відрізнялися їхні причини, є наслідком чи втіленням схожого людського стану, хоча й на різних його щаблях.

чується викладом розуміння цієї проблеми у Ніцше та Фейєрбаха, адже саме філософія останнього відкрила широкі «люднознавчі» перспективи перед європейською філософією й стала вирішальним поштовхом для самого Бубера в його вивченні діалогічних структур не лише мислення, спілкування, але й буття взагалі. Друга частина праці Бубера присвячена вченням М. Хайдеггера та М. Шелера — найважливішим, на думку Бубера, «спробам нашого часу» в осягненні проблеми людини. Висновок, якого доходить філософ, зводиться до того, що навіть ці найвидатніші спроби нашого часу не дали відповіді на запитання Канта, а, навпаки, посягли сумніви щодо спроможності індивідуалістичної антропології досягти адекватного осягнення проблеми, дати відповіді на поставлене запитання. Спробою такої відповіді й має, на думку Бубера, стати філософія, яка б пододала крайнощі як індивідуалізму, так і колективізму. Найгрунтовніший і досить розгорнутий виклад цієї проблеми містить останній розділ другої частини праці «Проблема людини», який має відповідну назву — «Перспектива».

Переклад здійснено за виданням: Buber M. Das Problem des Menschen — Heidelberg: Schneider, 1982. — S. 157—170.

Цей стан характеризується неймовірним за своїми масштабами поєднанням (у відчутті своєї окремішності) космічної та соціальної безпритульності, страху перед світом та перед життям. Людина відчуває себе вилученою як із лона природи (подібно до небажаної дитини), так і з галасливого світу людей. Першою реакцією духу на усвідомлення цього нового безпритульного стану є сучасний індивідуалізм, а другою — сучасний колективізм.

В індивідуалізмі людська особа наважується визнати цю ситуацію та занурити її у позитивну рефлексію; вона хоче побудувати фортецю у вигляді системи ідей, які пояснюють дійсність, як заманеться. Через своє вилучення з природи людина стає індивідом у тому особливому радикальному розумінні, в якому індивідом не може бути жодна з істот; вона й погоджується на безпритульність свого буття тому, що це означає її буття як індивідуума. З цієї ж причини виникає і її згода зі своїм окремішнім особистим буттям, адже тільки вільна від інших монада може відчувати себе індивідуумом та прославляти таке буття. Щоб урятуватися від розпачу, до якого приводить самотність, людина знаходить вихід у його оспівуванні. Сучасний індивідуалізм має здебільшого уявне підґрунтя. Саме через це він і руйнується; бо однієї уяви занадто мало, щоб опанувати ситуацію.

Друга реакція, тобто колективізм, у своїх невдачах схожа на першу. Людська особа, намагаючись у такий спосіб обминути свою самотню долю, повільно розчиняється в одному з масових групових утворень нашого часу. Саме від масовості, монолітності та дієвості цього утворення залежить його здатність захищати людину від двох форм безпритульності — соціальної та космічної. Більше немає підстав боятися життя: потрібно лише приєднатися до «загальної волі» та підпорядкувати свою власну відповідальність за надзвичайно складне буття колективній відповідальності, яка довела вже свою здатність долати всі перешкоди. Те ж саме стосується й космічного страху, адже місце незатишного й не відповідного жодним умовам Всесвіту заступила технізована природа, з якою суспільство начебто спроможне (або йому це здається) впоратися. Колектив визнається за гарантію загальної безпеки. Тут не лишається місця уяві, бо панує цілковита реальність, насамперед реальність нової спільноти; але суттєвою ознакою колективізму є його ілюзорність. Здійснюється приєднання особи до надійного функціонуючого «цілого», яке охоплює

собою маси людей, але це не є зв'язком людини з людиною. Людина в колективі аж ніяк не є людиною серед інших людей. Бо тут особа не звільняється від своєї окремішності. Таке уявне «ціле», з його намаганням заволодіти цілісністю кожної людини, послідовно приходять до того, що редукує, нейтралізує, знецінює та обезбожнює всі людські зв'язки. Той її надзвичайно тендітний особистий вимір, який потребував контакту з іншими людьми, поступово вмирає, стає нечутливим. Відособленість людини не долається, лишень послаблюється. Притамовується тільки її усвідомлення, реальний же стан справ зостається незмінним і з усією своєю страшною силою сягає тієї межі, за якою настає крах колективістських примар. Сучасний колективізм — це остання перешкода на шляху до зустрічі людини з самою собою.

Ця зустріч стає можливою та неминучою саме після зникнення позірностей та примар. Вона може й неминуче повинна здійснитися саме як зустріч людини з іншими людьми. Людина має здолати свою ізольованість від інших людей завдяки цій суворій та всеперетворюючій зустрічі, що в ній людина пізнає саму себе в інших людях. Очевидно, що вона може відбутися тільки після пробудження особи як особистості. В індивідуалізмі особа, долаючи свою ситуацію лише уявно, настільки страждає від цього, що їй уже не врятуватися постійними запевненнями себе в тому, що вона стверджується в бутті як особистість. У колективізмі ж вона, відмовляючися від безпосереднього особистого рішення та особистої відповідальності, відмовляється також і від самої себе. І в обох цих випадках їй неможливо здійснити прорив до іншого: тільки між справжніми особистостями виникає справжнє відношення.

Незважаючи на всі спроби відродження, епоха індивідуалізму вже позаду. Колективізм, навпаки, досяг найвищої точки у своєму розвитку, хоча подекуди і вбачаються ознаки його гниття, і тут немає іншого виходу, окрім установа особистістю з метою вивільнення справжнього відношення. Я бачу на горизонті повільне (характерне для всіх великих подій людської історії) зростання величезного, несхожого на будь-які інші, невдоволення. Це буде повстання не просто (як раніше) проти однієї з-поміж інших панівної тенденції, а насамперед — проти фальшивого втілення одного великого прагнення — прагнення спільноти з метою його справжньої реалізації. Боротися будуть проти спотворень, за той чистий образ, яким він був в очах тих поколінь людей, котрі вірили й сподівалися.

Йдеться про речі життєві, але пробудити їх до життя може лише живе пізнання. Насамперед воно мусить зруйнувати ту хибну альтернативу, якою пройнято сьогодні всі наші думки, — індивідуалізм чи колективізм. І щонайперше належить поставити запитання про істинний третій шлях. Під ним я розумію таке бачення світу, яке не буде ані поверненням до згаданих вище колективізму чи індивідуалізму, ані простим компромісом між ними. Думка й життя стикаються тут зі схожими проблемами. Якщо життя помилково вважатиме, що можливим є лише вибір між індивідуалізмом і колективізмом, то цієї помилки припускатиметься й думка, наполягаючи на виборі між індивідуалістичною антропологією й колективістською соціологією. Тільки пошукуваний істинний третій шлях і буде справжнім шляхом.

Ні окремішня особистість, ні їхня сукупність не є самі як такі фундаментальними фактами людської екзистенції. І та, й та, наполягаючи на своєму, є лишень потужними абстракціями. Окрема людина виступає фактом екзистенції тільки тоді, коли вступає в життєве відношення з іншою людиною; сукупність людей набуває такої ознаки, тільки ґрунтуючись на існуванні означених відношень. Тобто фундаментальним фактом людської екзистенції є людина, пов'язана з іншими людьми. Те, що виникає між людьми, не існує більше ніде в природі, це й є характерною ознакою людського світу. Мова слугує йому просто знаком та засобом, вона пробуджує до життя всяку духовну діяльність. Цей між-людський простір робить людину людиною, однак може на своєму шляху не лише розквітнути, але й змарніти, й загинути. Свої корені вона має у ставленні однієї сутності до іншої, як до певної, саме цієї сутності та в їхньому спілкуванні, що виходить далеко за межі кожної з них. Цю сферу, притаманну існуванню людини від початку, хоча й не висловлювану поняттєво, я називаю сферою «між» (Zwischen). Як первинна категорія людської дійсності, вона може зреалізовувати себе у різні способи. Саме звідси й має виходити шуканий нами справжній, третій шлях.

Вкорінений у понятті «між» світогляд має з'явитися там, де людські стосунки більше не перебувають (як це було колись) ані всередині окремої людини, ані у всеохоплюючому та всевизначаючому світі загального, але дійсно — між ними. «Між» — це не просто допоміжна конструкція, це

місце та носій людської події; воно не діставало окремого розгляду через те, що (на відміну від індивідуальної душі та навколишнього світу) не є простою неперервністю, а знову та знову конституюється і є залежним від масштабів людської зустрічі; тому й стало цілком природним прилучення його до неперервних елементів — душі та світу.

Справжня розмова (тобто не підготована наперед у вигляді обговорених доповідей; а цілком спонтанна, де кожен безпосередньо говорить зі своїм партнером і сподівається від нього незавбачуваної відповіді), справжній урок (не у вигляді простого повторення вже заданого матеріалу, а як взаємне творення чогось нового), справжні, без присмаку повсякденної звички, обійми, серйозний, а не іграшковий, двобій — в усіх цих подіях найістотніше міститься не в тому чи тому учасникові й не в тому реальному світі, де люди існують поруч із іншими людьми, а саме між ними (у власному значенні цього слова), що можна порівняти тільки з особливим, доступним лише їм обом, виміром. Щось відбувається зі мною — й цю подію не можна точно поділити на світ і на душу, на «зовнішній» перебіг події та її «внутрішнє» втілення; але коли я і хтось інший (якщо вжити досить приблизний вираз) стаємо пригодною один для одного, то хоч би як ми визначали, де саме закінчується душа, але світ ще не починається, завжди залишатиметься [не визначувана] решта; вона ж бо і є те сподіване, пошукуване найголовніше. Те ж саме стосується навіть щонайменшої, навіть до кінця не усвідомлюваної нами події. В дикій тісноті бомбосховища раптом зустрічаються (з виразом глибокої симпатії) погляди двох незнайомих людей. Скінчується наліт — і зустріч забуто, але вона відбулася — в тій царині, що існувала не довше, ніж погляд. Іноді ледве відчутний, елементарний діалогічний зв'язок виникає у напівсутінках оперного театру між двома чужими один одному слухачами, які однаково захоплено та зосереджено слухають музику Моцарта. Зв'язок цей зникає ще до того, як загоряється світло. Не варто тлумачити цю подію, хоч би якою короткою та емоційно насиченою вона була, лишень як гру емоцій. Її не можна зрозуміти з точки зору психології, це — щось онтичне. Все розмаїття діалогічних ситуацій — від найдрібніших, які одразу ж зникають, до трагічних, де люди з протилежними настроями потрапляють у спільну життєву ситуацію й одне для одного, мовчки й просто, відкривають усю нездоланну

трагічність буття, — все це доступне тільки онтологічним поняттям. Це тлумачення мусить виходити не з онтичної природи особистості, особистої екзистенції, чи двох таких екзистенцій, а з того, що існує (як трансцендентне для обох) між ними.

Найяскравіші вияви діалогічного безумовно засвідчують, що не індивідуальне й не соціальне, а щось третє є тим місцем, де відбувається справжня подія. По той бік суб'єктивного, по цей бік об'єктивного, на тій вузькій стежині, де зустрічаються Я і Ти, й міститься царство міжлюдського буття.

Реальність, пошук якої триває в наш час, укаже майбутнім поколінням (при виборі ними життєво-важливих рішень) той шлях, який пролягає понад індивідуалізмом і колективізмом. Йдеться про те справжнє третє, усвідомлення якого допоможе людям знову повернутися до справжньої особистості та створити справжню спільноту. Ця реальність є вихідним пунктом для руху філософського бачення людини у двох напрямках: до оновленого розуміння особистості, з одного боку, й такого ж бачення спільноти — з іншого. Її головним предметом буде не індивід і не колектив, а людина з іншими людьми. Лише в цьому життєдайному відношенні адекватно та безпосередньо пізнається сутність людини. Адже горила — це теж індивід, а термітник — це колектив, але Я і Ти ми маємо тільки в нашому людському світі, до того ж Я вперше виникає з відношення з Ти. Філософська наука про людину мусить зважати саме на цей предмет — «людину з людиною», залучаючи до цього бачення антропологию та соціологію. Бо, звертаючись до окремої людини, ми маємо про людину таке ж неповне уявлення, як, наприклад, уявлення про місяць на підставі його частини; повний образ людини дає тільки звернення до неї у товаристві іншої людини. Звертаючись до сукупності людей, ми теж не бачимо власне людини. Лише людина з людиною несе в собі необхідну динамічну подвійність, яка саме й є сутністю людини: бо людина тут дає і сприймає, наступає і захищається, виступає водночас дослідником і його опонентом — це взаємодоповнюючі складові сутності людини. Тільки зважаючи на сказане, можна звертатися до окремішньої людини — й пізнати у ній людину завдяки наявності в ній можливості відношення; звернення до сукупності людей (на цей раз уже з огляду на існуючу в ній повноту) тепер не

здатне заступити людину від нас. Ми дістаємо спроможність наблизитися до відповіді на запитання «Що є людина?», коли починаємо бачити в ній істоту, що у її діалогіці, у здатності її до буття удвох здійснюється та пізнається зустріч однієї людини з іншою.